

15 वा वित्त आयोग: सदस्य, शिफारशी, महत्त्व, 15th Finance Commission

15 वा वित्त आयोग (XV- FC किंवा 15- FC) ही NK सिंह यांच्या अध्यक्षतेखाली नोव्हेंबर 2017 मध्ये स्थापन झालेली एक घटनात्मक संस्था आहे. 15 व्या वित्त आयोगाच्या शिफारशींमध्ये 2021-22 ते 2025-26 या पाच वर्षांच्या कालावधीचा समावेश असेल. राज्यघटनेच्या कलम 280 नुसार, भारताच्या राष्ट्रपतींनी पाच वर्षांच्या अंतराने किंवा त्यापूर्वी वित्त आयोगाची स्थापना करणे आवश्यक आहे. 15 व्या वित्त आयोगाला (अध्यक्ष: श्री. एन. के. सिंग) दोन अहवाल सादर करणे आवश्यक होते. 2020-21 या आर्थिक वर्षासाठीच्या शिफारशींचा समावेश असलेला पहिला अहवाल फेब्रुवारी 2020 मध्ये संसदेत मांडण्यात आला. 2021-26 कालावधीसाठीच्या शिफारशींसह अंतिम अहवाल 1 फेब्रुवारी 2021 रोजी संसदेत मांडण्यात आला. पंधराव्या वित्त आयोगाच्या प्रमुख शिफारशींची सविस्तर चर्चा करू या, ज्या आगामी MPSC परीक्षांसाठी उपयुक्त आहेत.

वित्त आयोग म्हणजे काय? (What is the Finance Commission?)

वित्त आयोग ही एक संवैधानिक संस्था आहे जी केंद्र आणि राज्यांमध्ये आणि राज्यांमध्ये घटनात्मक व्यवस्था आणि सध्याच्या गरजांनुसार कराची रक्कम वितरीत करण्याची पद्धत आणि सूत्र ठरवण्याचे काम करते.

- राज्यघटनेच्या कलम 280 नुसार, भारताच्या राष्ट्रपतींनी पाच वर्षांच्या अंतराने किंवा त्यापूर्वी वित्त आयोगाची स्थापना करणे आवश्यक आहे.
- 15 व्या वित्त आयोगाच्या शिफारशींमध्ये 2021-22 ते 2025-26 या पाच वर्षांच्या कालावधीचा समावेश असेल आणि भाजपचे ज्येष्ठ सदस्य NK सिंह यांच्या नेतृत्वाखालील आहे.
- 1 एप्रिल 2020 पासून सुरू होणाऱ्या पाच आर्थिक वर्षांसाठी कर आणि इतर आर्थिक बाबींच्या हस्तांतरणासाठी शिफारसी देण्यासाठी आयोगाची स्थापना करण्यात आली होती. आयोगाची मुख्य कार्ये "सहकारी संघराज्यवाद मजबूत करणे, सार्वजनिक खर्चाची गुणवत्ता सुधारणे आणि वित्तीय स्थिरतेचे संरक्षण करण्यात मदत करणे" हे होते.
- " 15 व्या वित्त आयोगाची स्थापना नियोजन आयोग रद्द करण्याच्या पार्श्वभूमीवर (योजनेतर आणि योजनातर खर्चामधील फरक) आणि वस्तू आणि सेवा कर (GST) लागू करण्याच्या पार्श्वभूमीवर, ज्याने फेडरल वित्तीय संबंधांची मूलभूतपणे पुनर्व्याख्या केली आहे.

15 व्या वित्त आयोगाचे सदस्य (Finance Commission Members)

भारतीय जनता पार्टी (BJP) चे ज्येष्ठ सदस्य आहेत , त्यांचे पूर्णवेळ सदस्य अजय नारायण झा, अशोक लाहिरी आणि अनूप सिंग आहेत. याशिवाय, रमेश चंदमध्येही आयोगाचे अर्धवेळ सदस्य आहेत. शक्तीकांता दास यांनी नोव्हेंबर 2017 ते डिसेंबर 2018 या कालावधीत आयोगाचे सदस्य म्हणून काम केले.

15 व्या वित्त आयोगाच्या शिफारशी (Recommendations of Finance Commission)

15 व्या वित्त आयोगाच्या शिफारशी खाली नमूद केल्या आहेत:

- या शिफारसी 6 वर्षांच्या कालावधीसाठी म्हणजे 2021 ते 2026 या कालावधीसाठी लागू होतील.
- राज्य आणि केंद्र सरकार यांच्यात कर उत्पन्नाचे वितरण ही 15 व्या एफसीच्या शिफारशीपैकी एक आहे.
- GST (वस्तू आणि सेवा कर) चा अर्थव्यवस्थेवर होणारा परिणाम अभ्यासा.
- राज्य सरकारसाठी कामगिरीवर आधारित प्रोत्साहने प्रदान करणे. वाढत्या लोकसंख्येवर नियंत्रण ठेवण्याच्या प्रयत्नांवर आधारित प्रोत्साहन आणि व्यवसाय आणि बाकीच्या गोष्टी सुलभ करण्यासाठी प्रोत्साहन दिले पाहिजे.
- महसुली तूट अनुदान, स्थानिक स्वराज्य संस्थांना अनुदान आणि आपत्ती व्यवस्थापन अनुदान राज्यांना दिले जाईल. आयोगाने क्षेत्र-विशिष्ट आणि कामगिरी-आधारित अनुदानांसाठी एक फ्रेमवर्क देखील प्रस्तावित केले आहे.

VERTICAL आणि HORIZONTAL Devolution मधील फरक

भारतीय राज्यघटनेच्या कलम 280 नुसार, प्रत्येक वित्त आयोगाने केंद्र आणि राज्ये आणि देशातील विविध राज्यांमध्ये करांच्या निव्वळ उत्पन्नाच्या वाटणीबद्दल सूचना आणि शिफारसी केल्या पाहिजेत. युनियनचे कर विविध राज्यांना हस्तांतरित करण्याच्या प्रक्रियेस Vvertical devolution म्हणून ओळखले जाते तर विविध राज्यांमधील करांचे हस्तांतरण करण्याची प्रक्रिया horizontal devolution म्हणून ओळखली जाते.

पंधराव्या वित्त आयोगात Vertical Devolution

वर्टिकल डेव्हल्युशन च्या मुख्य ठळक वैशिष्ट्यांमध्ये हे समाविष्ट आहे:

- पंधराव्या वित्त आयोगाने वर्टिकल डेव्हल्युशन 41% राखण्याची शिफारस केली आहे.
- चौदाव्या वित्त आयोगाप्रमाणेच, तो विभाज्य पूलच्या 42% च्या पातळीवर आहे.
- 15 व्या वित्त आयोगातील एक टक्के बदल जम्मू आणि काश्मीरच्या बदललेल्या स्थितीमुळे आवश्यक समायोजनामुळे आहे, जे आता जम्मू आणि काश्मीर आणि लडाखचे केंद्रशासित प्रदेश बनले आहे.

पंधराव्या वित्त आयोगातील Horizontal Devolution

horizontal devolution साठी, आयोगाने खालील weights सुचवली आहेत:

1. उत्पन्न अंतर - 45%
2. क्षेत्रफळ - 15%
3. लोकसंख्या - 15%
4. लोकसंख्याशास्त्रीय कामगिरी - 12.5%
5. वन आणि पर्यावरणशास्त्र - 10%
6. कर आणि वित्तीय प्रयत्न - 2.5%

पंधराव्या वित्त आयोगाचे महत्त्व (Importance of the Fifteenth Finance Commission)

15 वा वित्त आयोग अशा वेळी अस्तित्वात आला जेव्हा सहकारी संघराज्य बळकट करण्यासाठी प्रचंड सुधारणा केल्या जात होत्या. 15 व्या वित्त आयोगाचे महत्त्व खाली विवेचन केले आहे.

1. **Braces the Concept the Cooperative Federalism:** हा अहवाल आणण्यासाठी वित्त आयोगाने सरकारच्या सर्व स्तरांसोबत व्यापकपणे काम केले आहे. यामुळे सहकारी संघराज्याच्या तत्वाचा विकास होण्यास मदत झाली आहे.
2. **वित्तीय स्थिरतेला प्रोत्साहन देते (Promotes Fiscal Stability):** वित्त आयोगाने सार्वजनिक खर्चाची गुणवत्ता सुधारण्यासाठी धोरणांना प्रोत्साहन देणारा अहवाल तयार केला आहे. विविध पातळ्यांवर वजन अशा प्रकारे सुचवले गेले आहे की ज्यामुळे देशातील वित्तीय स्थिरता वाढेल.
3. **चांगल्या आणि सेवा कर सुधारणांची अंमलबजावणी (Implementation of Good and Services Tax Reforms):** वित्त आयोगाने अनेक कामगिरी-आधारित प्रोत्साहने आणली ज्यामुळे अप्रत्यक्ष कराचा विस्तार आणि सखोलता वाढण्यास मदत झाली. गेल्या काही वर्षांत जीएसटीमधून मिळणारा महसूल प्रचंड वाढत आहे.

Concerns Regarding the Fifteenth Finance Commission

खाली नमूद केलेले मुद्दे 15 व्या वित्त आयोगाच्या चिंतांचे विश्लेषण करतात.

- 15 व्या वित्त आयोगासाठी संदर्भित केलेल्या अटींमुळे सहकार केंद्राच्या भावनेवर शंका निर्माण झाली आहे. राज्यांमधील संसाधनांचे वाटप करण्यासाठी 2011 च्या जनगणनेचा वापर हा सर्वात गंभीर मुद्दा आहे. सध्या 1971 ची जनगणना वापरली जाते.

- उपलब्ध सर्वात अलीकडील जनगणना डेटा वापरण्याचे उद्दिष्ट आणि कल्पना हा एक वाजवी मुद्दा आहे. या प्रस्तावामुळे सामाजिक-राजकीय आघाडीवर प्रचंड वाद निर्माण झाला आहे. याचे मुख्य कारण असे आहे की अनेक दशकांपासून लोकसंख्येवर नियंत्रण ठेवणाऱ्या राज्यांसाठी यामुळे गैरसोय निर्माण होईल.
- कमी लोकसंख्येची वाढ थेट कमी प्रजनन दराशी जोडलेली आहे. चांगल्या आरोग्य सुविधा, शिक्षण आणि विकासाचा हा परिणाम आहे. अशा प्रकारे, हे उघड दिसते की ज्या राज्यांनी वेगाने विकास केला आहे त्यांना विकास उपक्रमांच्या यशासाठी दंड ठोठावला जात आहे.

उत्तर विरुद्ध दक्षिण वाद (The Debate of North vs South)

याआधीच्या आयोगांच्या विरोधात, 15 व्या वित्त आयोगाने 2011 च्या जनगणनेचा अहवाल तयार करण्यासाठी वापरला होता. यामुळे दक्षिण भारतीय राज्यांतील अनेक राजकारणी, अर्थतज्ज्ञ, नागरी सेवक आणि न्यायाधीश नाराज झाले कारण लोकसंख्या नियंत्रणातील प्रगतीशील उपायांमुळे दक्षिण भारतीय राज्यांचा संघाच्या कर महसुलातील हिस्सा कमी होईल असा त्यांचा विश्वास होता. उत्तरेकडील राज्यांच्या उलट घेतले होते. इत्यादी अनेक राज्ये होती ज्यांनी केंद्राला भरलेल्या कराच्या तुलनेत कमी कर मिळाला.